

De Nederlandse wapenhandel op Rusland in de zeventiende eeuw

J. W. Veluwenkamp

Inleiding

In het begin van de jaren 1630 kocht Rusland tenminste 10.000 musketlopen, 56.000 musketten, 2.000 paar pistolen en 2.000 karabijnen in de Nederlandse Republiek en minstens 10.000 musketten in Zweden. In 1653 kocht Rusland in de Republiek minstens 3.000 à 4.000 pistolen en evenveel karabijnen. En tussen 1659 en 1662 arriveerden er 37.000 musketten in Archangel, de Witte-Zeehaven in het verre noorden van Rusland.[1]

Deze voorbeelden illustreren dat Rusland in de zeventiende eeuw aanzienlijke hoeveelheden vuurwapens importeerde en dat veel van deze wapens door de Republiek werden geleverd. Door het ontbreken van statistisch materiaal is het lastig te bepalen hoe omvangrijk dit bedrijf precies was en hoe het zich ontwikkelde. Maar het moet mogelijk zijn op basis van kwalitatieve gegevens de periode waarin de Republiek wapens aan Rusland leverde nader te bepalen, en een indruk te krijgen van de betekenis van deze leveranties. Dergelijke aanwijzingen worden enerzijds gevormd door de positie die de Republiek innam op de internationale wapenmarkt en in de buitenlandse handel van Rusland, en anderzijds door de ontwikkeling van de Russische vraag naar wapens. Laten we deze aanwijzingen eens bekijken, en zien tot welke conclusies we kunnen komen.

De Republiek als wapenleverancier

In de zeventiende eeuw was de Nederlandse Republiek ook voor Rusland de meest voor de hand liggende plaats om wapens te kopen. De Republiek was de centrale markt- en opslagplaats van de wereld, en een groot deel van het internationale handelsverkeer ging door de handen van Nederlandse kooplieden. Gedurende de hele zeventiende eeuw was de Republiek de belangrijkste handelspartner van talrijke landen in Europa en de wereld, en zeker ook van Rusland.[2] In de Republiek konden alle denkbare goederen en producten worden gekocht en afgezet, en er waren nauwelijks handelstakken die niet door de Nederlanders werden gedomineerd. De internationale wapenhandel was een van de grootste bedrijfstakken, en de Republiek was ook daarvan een van de belangrijkste internationale centra. De Republiek importeerde enorme hoeveelheden gebruiksklare wapens voor eigen leger en vloot en voor de herexport, maar vervaardigde bovendien ook zelf talrijke wapens en andere krijgsbenodigdheden, doorgaans van geïmporteerde grondstoffen en halffabrikaten. Nederlandse kooplieden verkochten wapens aan Denemarken, Brandenburg, Frankrijk, Zweden, Engeland, Venetië, Marokko, Polen, Portugal en vele kleinere staten, en ook aan Rusland.[3]

De Russische vraag naar wapens

Wapens behoorden stellig tot de producten waarnaar in elk geval een grote potentiële Russische vraag bestond. De periode tussen 1550 en 1720 was voor Rusland een tijd van

enorme territoriale expansie en talrijke oorlogen. Gedurende de zestiende eeuw vormden de Tataren nog altijd een permanente bedreiging. Het was een doorbraak toen Ivan de Verschrikkelijke (1533-1584) in de jaren 1550 de chanaten Kazan en Astrachan veroverde, maar de Tataarse oorlogen die daarop volgden woedden tot het einde van de jaren 1570. Tegelijkertijd was Rusland in strijd verwickeld met de buurlanden in het westen, Polen-Litouwen en Zweden, met de verwerving van een Oostzeehaven als belangrijkste inzet. In de jaren 1550 veroverde Rusland Narva, en de militaire confrontaties die daarop volgden en die bekend zijn als de Lijflandse Oorlog, vonden voornamelijk tussen 1560 en 1580 plaats. Na de verovering van Kazan en Astrachan stak Rusland in de jaren 1580 de Ural over en veroverde het in de zeventiende eeuw adembenemend snel en gewelddadig de onmetelijke uitgestrektheid van Siberië; al in 1639 bereikten de eerste Russen de kust van de Zee van Ochotsk. In Europees Rusland vlamde de strijd met Zweden en Polen op gedurende de Troebele Tijd, de *Smuta*, de periode van burgeroorlog en buitenlandse interventie tussen 1598 en 1613, en nieuwe territoriale oorlogen met Polen werden uitgevochten in 1632 en tussen 1650 en 1670. In 1671 werd de volksopstand van Stepan Razin met geweld neergeslagen. Tussen 1680 en 1700 ondernam Rusland verscheidene veldtochten tegen Turkije en de Krimtataren. En van 1700 tot 1721 bevochten Rusland en Zweden elkaar in de Grote Noordse Oorlog, de confrontatie tussen Peter de Grote en Karel XII.[4]

Tot ver in de zeventiende eeuw hield Rusland vast aan een militaire organisatie die was toegesneden op de steppe-oorlog tegen de Tataren, de uiterst mobiele strijd in de open vlakte. Het Russische leger bestond voornamelijk uit cavalerie, standaard bewapend met sabels en bogen. Rond 1600 vormde met handvuurwapens uitgeruste infanterie nog slechts een relatief klein segment van het leger, en het aantal artilleristen was nog kleiner. De infanterie was bewapend met haakbussen van tamelijk slechte kwaliteit. Vrijwel alle wapens, inclusief vuurwapens, kogels en buskruit, waren van binnenlandse, Russische makelij. Waarschijnlijk tot ongeveer 1630 importeerde Rusland dan ook zeer zelden wapens. Voor zover er wel wapens uit het buitenland kwamen, vond de import plaats tussen 1560 en 1580, tijdens de Lijflandse Oorlog, en in het begin van de zeventiende eeuw, tijdens de Troebele Tijd; in de eerstgenoemde periode werden ze voornamelijk door de Engelsen geleverd, later door de Nederlanders.[5] Terwijl Rusland zijn traditionele steppeleger handhaafde, moderniseerden de landen van West-Europa hun legers, waarbij deze niet alleen veel omvangrijker werden, maar ook werden uitgerust met sterk verbeterde handvuurwapens. Ook Polen-Litouwen en Zweden maakten gebruik van de meest geavanceerde militaire technieken en technologie, en verhoogden de vuurkracht van hun strijdkrachten aanzienlijk. Inderdaad bleek in de Lijflandse Oorlog en de Troebele Tijd dat het Russische leger inferieur was geworden aan de beter bewapende en beter georganiseerde strijdkrachten van Polen en Zweden.[6] Het is dan ook begrijpelijk dat de zeldzame gelegenheden waarbij Rusland voor 1630 wapens importeerde, juist toen plaatsvonden.

Geleidelijk werden in plaats van de Tataren, Zweden en Polen de belangrijkste militaire tegenstanders van Rusland. Maar het duurde nog tot het einde van de jaren 1620 dat de tsaar zich begon in te spannen gelijke tred te houden met de snelle veranderingen die de militaire technologie en organisatie aan gene zijde van de westelijke grens kenmerkten. In die tijd begon Rusland zich voor te bereiden op een nieuwe oorlog tegen Polen, en nam het maatregelen om de wapenvoorraad door middel van binnenlandse productie en import te vergroten en te verbeteren. In het begin van de jaren 1630 nam Rusland vervolgens het besluit het leger te reorganiseren en te herstructureren, en een staand leger op te bouwen dat zou worden uitgerust en geoefend volgens de meest actuele Westeuropese standaard. En inderdaad bestond het leger rond 1660 overwegend uit nieuwe eenheden, die op de Westeuropese wijze waren georganiseerd en die waren opgeleid en gedeeltelijk ook werden geleid door buitenlandse huurlingen.[7]

Rusland vergrootte de salpeterproductie van de staatsbedrijven en was daardoor gedurende de hele zeventiende eeuw in staat bijna helemaal in de eigen behoefte aan buskruit te voorzien. Ook produceerde het land vrijwel alle kanonnen die het nodig had. In de jaren 1630 initieerde de tsaar de vervaardiging van modern gietijzeren geschut. Doelmatige gietijzeren kanonnen werden voor het eerst aan het einde van de zestiende eeuw in Engeland gemaakt. Zij waren beter dan de traditionele smeedijzeren stukken en goedkoper dan het gegoten bronzen geschut, en voor elke regering dus buitengewoon begerenswaardig. Rusland beschikte niet over mensen die met de nieuwe technologie vertrouwd waren, maar in de jaren 1630 contracteerde de tsaar de Amsterdamse koopman Andries Winius om in de stad Tula een tamelijk grote onderneming op te zetten en daar ten behoeve van de staat ruw ijzer te produceren, ijzeren geschut te gieten, en musketlopen en pistolen te vervaardigen. In 1636 leverde Winius de eerste partijen aan de staat. In 1639 traden de Fries Thielemann Akkerra and de Hamburgse koopman Peter Marselis, die uit een Nederlandse familie stamde, als compagnons tot Winius' onderneming toe, en in 1648 namen zij het bedrijf over, nadat zij onafhankelijk van Winius in 1644 al andere ijzerwerken hadden gebouwd, waar zij kanonnen, kanonskogels, en musket- en karabijnlopen produceerden. Om hun ondernemingen in Tula te realiseren namen Winius en Marselis Europese technici en ambachtslieden in dienst.[8]

Het knelpunt in Ruslands militaire bevoorrading in de zeventiende eeuw betrof aldus niet buskruit of geschut, daarentegen wel handvuurwapens. De reorganisatie van het leger eiste de aanschaf van tienduizenden nieuwe musketten voor de infanterie, karabijnen voor de dragonders en ruiters, en pistolen voor de ruitery, maar Rusland was niet in staat deze wapens in voldoende hoeveelheden en van voldoende kwaliteit te produceren. Ze werden derhalve in enorme hoeveelheden geïmporteerd. De omvang waarin dit gebeurde wordt geïllustreerd door de in de inleiding van dit artikel genoemde voorbeelden van de invoer van handvuurwapens in de jaren dertig, vijftig en zestig van de zeventiende eeuw.

De tsaar probeerde voortdurend de binnenlandse productie van handvuurwapens te vergroten, maar deze kan, gezien hetgeen bekend is over de omvang van de wapenimport, niet erg groot geweest zijn. Tegen het einde van de zeventiende eeuw bezat Rusland weliswaar minstens twaalf grote wapenwerkplaatsen, en weliswaar droegen die bij aan de bevoorrading van het leger zodat minder wapens behoeften te worden geïmporteerd, maar de grote verandering kwam pas tijdens het bewind van Peter de Grote. Pas toen kregen de herstructurering en de modernisering van het Russische militaire apparaat revolutionair momentum. Peter I beoogde, net als zijn voorgangers, strijdkrachten op te bouwen die het konden opnemen tegen de beste Europese vloten en legers. Vrijwel uit het niet schiep hij de Russische marine en hij rustte een nieuw en modern staand leger uit. Om deze strijdkrachten te bevoorraden stichtte hij alle noodzakelijk bedrijven; in hoog tempo verzezen scheepswerven, zaagmolens, zeilmakerijen en lijnbanen, en de textielnijverheid werd uitgebreid om het leger van uniformen te voorzien. Gedwongen door de eisen van de Grote Noordse Oorlog werden veel meer wapens vervaardigd dan voordien. De productie van buskruit, geweren, kanonnen, kogels, bommen en granaten kreeg een enorme omvang, en uiteindelijk beschikte Rusland over uiterst geavanceerde militaire technologie. Ook Peter de Grote bleef nog lang genooddaakt handvuurwapens te importeren. Maar tegen 1715 voorzag Rusland weer in de eigen behoefte aan bewapening.[9]

Conclusie

Tussen 1630 en 1715 importeerde Rusland geregeld wapens uit West-Europa. Voor die tijd was het Russische leger in essentie uitgerust voor de oorlogsvoering in de steppe en werden de wapens voor dit leger in Rusland zelf vervaardigd. Maar na 1630 begon Rusland een modern leger op te bouwen, uitgerust met moderne wapens van verbeterde, Westeuropese technologie. Vanaf het begin produceerde het land voldoende kanonnen en buskruit, maar het

moest op grote schaal handvuurwapens uit West-Europa importeren, aangezien het er niet in slaagde deze in voldoende hoeveelheden zelf te produceren. Pas rond 1715 herwon Rusland het vermogen in de eigen wapenbehoefte te voorzien en hield de wapenimport op.

Gedurende de gehele periode van 1630 tot 1715 was de Nederlandse Republiek waarschijnlijk Ruslands grootste wapenleverancier. Deze veronderstelling berust op verschillende gronden. De Republiek was de centrale markt- en voorraadplaats van de wereld en een groot deel van het internationale handelsverkeer ging door de handen van Nederlandse kooplieden. De Republiek was ook een van de belangrijkste marktplaatsen voor wapens en militaire voorraden, en veel wapens en ander militair materieel werden in de Republiek zelf vervaardigd. Bovendien was de Republiek de belangrijkste handelspartner van Rusland en zijn er verscheidene concrete voorbeelden bekend van omvangrijke Nederlandse wapenleveranties aan Rusland. Het is inderdaad moeilijk voorstelbaar dat Rusland zijn wapens ergens anders kocht.

LITERATUUR

- 'Bezemer, J.W., *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Brezjnev* (Amsterdam 1988).
- Buck, P. de, 'De Russische uitvoer uit Archangel naar Amsterdam in het begin van de achttiende eeuw (1703 en 1709)', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 51 (1988) 126-193.
- Dukes, P., *A history of Russia. Medieval, modern, contemporary* (Londen 1974).
- Esper, T., 'Military self-sufficiency and weapons technology in Muscovite Russia', *Slavic Review* 28 (1969) 185-208.
- Israel, J.I., *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford 1989).
- Kellenbenz, H., 'The economic significance of the Archangel route (from the late 16th to the late 18th century)', *The Journal of European Economic History* 2, nr. 3 (1973) 541-581.
- Klein, P.W., *De Trippen in de 17e eeuw. Een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt* (Assen 1965).
- Schade, H., *Die Niederlande und Rusland. Handel und Aufnahme diplomatischer Korstakte zu Anfang des 17. Jahrhunderts* (Frankfurt am Main 1992).
- Vogel, H.Ph., 'De Republiek als wapenexporteur 1600-1650', in: J.P. Puype en M. van der Hoeven ed., *Het arsenaal van de wereld. De Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1993).

NOTEN

1. T. Esper, 'Military self-sufficiency and weapons technology in Muscovite Russia', in: *Slavic Review* 28 (1969) 185-208, aldaar 205. - P.W. Klein, *De Trippen in de 17e eeuw. Een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt* (Assen 1965) 230.
2. J.I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford 1989). - P. de Buck, 'De Russische uitvoer uit Archangel naar Amsterdam in het begin van de achttiende eeuw (1703 en 1709)', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 51 (1988) 126-193. - H. Kellenbenz, 'The economic significance of the Archangel route (from the late 16th to the late 18th century)', in: *The Journal of European Economic History*, nr. 3 (1973) 541-581.
3. H.Ph. Vogel, 'De Republiek als wapenexporteur 1600-1650', in: J.P. Puype en M. van der Hoeven (ed.), *Het arsenaal van de wereld. De Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1993) 13.
4. J.W. Bezemer, *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Brezjnev* (Amsterdam 1988) 37-38, 40-42, 52, 57, 59, 61, 63-67, 70-71, 79-83, 86, 398-399. - P. Dukes, *A history of Russia. Medieval, modern, contemporary* (Londen 1974) 53, 74. - Esper, *Military self-sufficiency*, 192.
5. H. Schade, *Die Niederlande und Rusland. Handel und Aufnahme diplomatischer Korstakte zu Anfang des 17. Jahrhunderts* (Frankfurt aan de Main 1992) 41-42, 74, 101. - Bezemer, *Geschiedenis*, 41, 76. - Esper, *Military self-sufficiency*, 186, 192-195, 197, 203-204.
6. Bezemer, *Geschiedenis*, 76. - Esper, *Military self-sufficiency*, 191-192, 197.
7. Bezemer, *Geschiedenis*, 76-77. - Dukes, *History*, 75. - Esper, *Military self-sufficiency*, 197-199, 203-205.
8. Bezemer, *Geschiedenis*, 77. - Esper, *Military self-sufficiency*, 199-200, 202-203.
9. Bezemer, *Geschiedenis*, 76-77, 94-95. - Dukes, *History*, 75, 78, 94. - Esper, *Military self-sufficiency*, 186, 198, 201-208.